

Reactie op de interim-evaluatie Leven Lang Leren Programma in Nederland en de toekomst van de Europese onderwijsprogramma's

Het Nationaal Agentschap Leven Lang Leren (Nuffic, Cinop, Europees Platform) reageert in dit document op de interim-evaluatie van het LLP in Nederland. Daarnaast zijn er, als uitkomst van een veldraadpleging op 30 september 2010, aanbevelingen opgenomen voor de toekomstige vormgeving van de Europese onderwijsprogramma's. Tot slot beschrijven wij de bijdrage van het LLP (en haar voorgangers) aan de internationalisering in de afzonderlijke onderwijssectoren in Nederland.

1. Reactie Nationaal Agentschap Leven Lang Leren op het rapport "Interim evaluation LLP in the Netherlands"

Context

In overleg met de Nationale Autoriteit (het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) heeft het Nederlands Nationaal Agentschap voor LLL (NA LLL) onderzoeksbureau Research voor Beleid opdracht gegeven de nationale interim-evaluatie van het LLP uit te voeren. Deze evaluatie is afgerond en beschrijft de relevantie, effectiviteit en efficiëntie van het LLP in Nederland tijdens de eerste periode van het LLP. In deze reactie bespreken we de resultaten van de evaluatie en de aanbevelingen in het rapport.

Conclusies en aanbevelingen interim-rapport

De belangrijkste conclusie is dat de implementatie van het LLP in Nederland naar tevredenheid verloopt. Factoren hierbij zijn de eigen verantwoordelijkheid van onderwijsinstellingen in de Nederlandse situatie en de verankering van de drie organisaties van het NA in de verschillende onderwijssectoren.

Als relatieve tekortkomingen noemt het rapport de gebrekkige aansluiting van het LLP met nationale onderwijsstrategieën; verschillende administratieve en ICT-processen bij de drie NA-partners, gebrek aan samenwerking en communicatie tussen decentrale en centrale acties, en de onvolledige ontwikkeling van het management instrument LLPlink.

Het rapport doet vier aanbevelingen. Ten eerste moet de Europese Commissie meer flexibiliteit bieden voor de aanpassing van het programma aan nationale uitgangspunten. Ten tweede dient het NA LLP de synergie tussen subprogramma's te versterken. Verder heeft de Europese Commissie de taak om LLPlink verder te ontwikkelen, en om, samen met het NA, de centrale en decentrale acties beter af te stemmen.

Reactie Nationaal Agentschap op de conclusies en aanbevelingen

Het Nationaal Agentschap onderschrijft de algemene conclusie van het rapport en heeft met tevredenheid kennis genomen van het positieve eindoordeel. Tevens stemt het NA in met de conclusie dat de verankering van de drie organisaties in de verschillende onderwijssectoren een van de factoren is voor het welslagen van het LLP in Nederland. Het NA benadrukt dat zij hecht aan de expertise en

netwerken die de afzonderlijke organisaties die samen het NA vormen, hebben in hun eigen sector. Wat betreft de eigen verantwoordelijkheid en relatieve vrijheid van instellingen bij vormgeving van hun eigen internationaliseringstrategie merken wij op dat dit een centraal onderdeel is van de besturingsfilosofie van het Nederlands Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. We vinden het daarom zeer positief dat dit duidelijk naar voren komt als een positief aspect bij de implementatie van het LLP.

Het NA herkent de analyse dat Leonardo da Vinci van groot belang is voor internationalisering in het reguliere initieel beroepsonderwijs, zoals vormgegeven door ROC's, AOC's, kenniscentra etc. Het stimuleert (ook naar onze mening) continuïteit en inbedding van internationalisering binnen de instellingen. Dit geldt echter ook voor de programma's Erasmus, Comenius, Grundtvig, die alle zeer belangrijk zijn en zijn geweest voor de verankering van internationalisering in hun respectievelijke sectoren.

Dan de relatieve tekortkomingen. Voor het NA komt het niet als een verrassing dat het rapport concludeert dat de administratieve en ICT-processen van de drie NA-organisaties niet goed op elkaar aansluiten. Naast voordelen heeft een driehoofdig agentschap helaas ook nadelen. Wij zijn ons hiervan bewust en zijn bezig dit te verbeteren. Dit doen we door de regie duidelijker bij het secretariaat van het NA, de Nuffic, neer te leggen en door frequenter en op meer technisch detailniveau overleg te voeren, waarbij we ons richten op het stroomlijnen van de processen, met inachtneming van de verschillen in ondersteuningsstructuren tussen de drie organisaties. Daarnaast is de uitkomst van een recente verkenning van de mogelijkheden tot intensivering van samenwerking tussen Nuffic en Europees Platform, dat er in de nabije toekomst intensiever samengewerkt zal worden, vooral op het terrein van het NA LLP.

Een ander aspect waarvoor het rapport de gedeelde verantwoordelijkheid bij het Nationaal Agentschap neerlegt, is de afstemming tussen centrale en decentrale acties. Hierbij zijn wij van mening dat het met name de geslotenheid van de verantwoordelijke instanties bij de Europese Commissie is die ervoor zorgt dat er overlap ontstaat tussen de acties. Wij hebben nauwelijks toegang tot bepaalde informatie over (de resultaten) van de centrale acties, al is er voor Comenius een verbetering merkbaar: de verantwoordelijke medewerker van de Europese Commissie heeft dit jaar voor het eerst resultaten op het NA LLP Forum geplaatst. Voor Grundtvig bestaat dit echter niet. Het NA is zeer bereid om mee te denken over een wijze van communiceren en publiceren van resultaten die dit soort afstemmingsproblemen kan verminderen.

De inbedding van het LLP in de Nederlandse beleidscontext wordt als een minpunt benoemd. Dit hangt samen met de relatieve zelfstandigheid die Nederlandse instellingen kennen bij het inrichten van hun internationaliseringsbeleid. De strategienota's voor de verschillende onderwijssectoren zijn algemeen van aard en betreffen vooral de ondersteunende rol van de overheid. Het is juist aan de instellingen zelf om, op basis van de behoefte van hun studenten en docenten, het LLP zo optimaal mogelijk in te zetten. Getuige de vele Nederlandse universiteiten, hogescholen, ROC's en scholen voor voortgezet onderwijs die met hulp van het LLP-programma en de voorgangers hiervan een structuur voor internationalisering hebben opgebouwd, is dit behoorlijk gelukt.

De conclusie van het evaluatierapport dat de doelen soms erg (te?) ambitieus zijn is herkenbaar. Een stimuleringsprogramma in het veranderlijke en complexe onderwijsveld kan niet het hele systeem veranderen. Dat neemt niet weg dat het programma zijn bijdrage kan en hoort te leveren waar innovaties in vruchtbare aarde vallen. Dit zou kunnen door individuele projecten daarin te adviseren, en thematische workshops te organiseren met inbreng vanuit verschillende projecten en samenwerkingsverbanden. De impact van het programma kan verbreed en versterkt worden door synergie te zoeken met initiatieven als EuroGuidance, Euroskills en Europass.

De aanbeveling dat DG EAC aan zet is bij het verbeteren van LLPlink onderschrijven wij volledig.

Opvallend is verder dat het LLP de moeilijke taak heeft de doelgroep van organisaties voor volwasseneneducatie die aangewezen zijn op het Grundtvig-programma, over de volle breedte van het veld te bereiken. Het rapport meldt dat dit vooral komt door de verscheidenheid van organisaties en de ongeorganiseerde sector. Om een significante groei van aanvragen te genereren is het van belang om meer en gericht promotie te maken. Het NA-LLP zou hier graag extra inspanningen verrichten, maar kampt met budgettaire beperkingen.

2. Aanbevelingen van het Nederlandse onderwijsveld voor het LLP

Binnen het **primair en voortgezet onderwijs** zijn er enkele thema's te identificeren die door middel van Europese programma's verder gestimuleerd zouden kunnen worden. Het gaat hierbij om investeringen in kwaliteit van internationalisering, het stimuleren van individuele leerlingenmobiliteit en de samenwerking buiten de EU. Dit zou bevorderd kunnen worden door het openstellen van multilaterale partnerschappen voor ten minste één school van buiten de Europese Unie. Verder blijft financiering van taalvoorbereiding een wezenlijk punt, evenals het betrekken van ouders (mogelijk via Grundtvig).

In het **MBO** staan een aantal thema's centraal de komende jaren, waaraan de Europese onderwijsprogramma's in de optiek van het Nederlandse veld een bijdrage zou kunnen leveren. De professionalisering van docenten en opleiders is zo'n thema, evenals EVC in het kader van loopbaanontwikkeling. Daarnaast gaat het om de bestrijding van voortijdig schoolverlaten, en om doorstroom en rendement. Op nationaal gebied zijn verder basisvaardigheden, kwaliteit en *governance* en innovatie en de kenniseconomie belangrijke onderwerpen. Op Europees niveau zijn de belangrijke dossiers de Kopenhagenagenda, *Youth on the Move* en *New Skills for Jobs*. Verder zou de lengte van de programma's flexibeler moeten worden, om kortdurende en multiple mobiliteit mogelijke te maken en beter aan te sluiten aan de individuele behoeften van deelnemers en de behoeften en mogelijkheden van de onderwijsinstellingen.

Voor het MBO-veld is decentralisatie van het LLP-programma gewenst, waarbij het op nationaal niveau tot een betere integratie moet komen tussen mainstream-onderwijs en de projecten. Instellingen dienen daarbij e ruimte te hebben om binenn bepaalde kaders invulling te geven aan hun eigen internationaliseringsagenda.

Door verbinding te leggen tussen verschillende agenda's en verschillende sectoren (waaronder tussen formeel en non-formeel leren) kan de Europese subsidie slimmer worden ingezet. Het accent ligt op implementatie van beleid waarbij de subsidie een stimuleringsmaatregel is.

Voor de **volwasseneneducatie** geldt dat meer informatievoorziening over de centrale acties gewenst is, om waar mogelijk samen te werken met organisaties die bij die activiteiten betrokken zijn. Europese prioriteiten zijn nu erg leidend, het is wenselijk dat er meer ruimte ontstaat voor prioritering door nationale agentschappen, indien dit in samenspraak met het veld gebeurt. Ook een Europese benchmark van Nationaal Agentschappen en hoe deze hun rol invullen met betrekking tot Grundtvig en volwasseneneducatie kan waardevolle informatie opleveren. Verder moeten de resultaten van Grundtvig meer dan voorheen verbonden worden met beleidsstrategieën voor de sector. Blijvend aandachtspunt is het bereiken van de doelgroep, wat door de geringe organisatiegraad een lastige opgave blijft. De sector zou graag een verandering in de verhoudingen binnen met LLP zien (Grundtvig is nu 4% van het hele LLP). Ook wordt samenwerking met omliggende landen bepleit en zouden de lerenden en de onderwijsinstellingen bij de besluitvorming over het programma moeten worden betrokken.

Bij de mobiliteit in het **hoger onderwijs** valt de eenzijdigheid van de mobiliteitsstromen op: van noord naar zuid en van oost naar west. Hier moet wat aan gedaan worden, bijvoorbeeld door het stimuleren van partnerschappen tussen instellingen uit zendende en ontvangende regio's met inbegrip van afspraken over wederzijdse studentenmobiliteit. Ook de inhoudelijke link met het bedrijfsleven, sociale partners en regio's zou verbeterd moeten worden. Verder zou de lengte van de programma's flexibeler moeten worden, om kortdurende en multiple mobiliteit mogelijk te maken. Ook de verbinding tussen onderwijsprogramma's en niet-onderwijsprogramma's van de EU moet versterkt worden.

Suggesties voor de vormgeving van Europese onderwijsprogramma's in de toekomst zijn de koppeling van mobiliteit aan het curriculum, en het internationaliseren van de thuisblijvers. Dit geldt in principe voor alle sectoren. De loopbaan en de opbouw van internationale en interculturele ervaringen van de leerling-student-werknemer moet centraler komen te staan, en betrokken instellingen moeten hier ook in organisatie en inhoud van het onderwijs rekening mee houden. Innovatieve projecten zouden zich moeten richten op beleidsstrategische thema's uit bijvoorbeeld *Education and Training 2020* en het Kopenhagen- en Bolognaproces. Daarnaast is samenwerking tussen internationale partners, zowel onderwijsorganisaties als bedrijven, als doel op zich in de vorm van partnerschappen belangrijk voor het realiseren van *peer learning*, wederzijds begrip en vertrouwen. Een beter geïntegreerd Europees onderwijsprogramma zou hieraan een bijdrage kunnen leveren. Er is ook behoefte aan meer mogelijkheden voor sectoroverstijgende (thematisch gestuurde) activiteiten en samenwerking met regio's, bedrijfsleven – en initiatieven waarbij het bedrijfsleven al betrokken is - en sociale partners. Meer mobiliteit is een blijvende doelstelling, waarbij flexibilisering van de mobiliteitsduur gewenst is en er meer aandacht moet zijn voor de kwaliteit van mobiliteit. Er wordt gevraagd naar meer aandacht voor ICT in het LLP en een duidelijker relatie tussen de centrale en de decentrale acties. De disseminatie

van resultaten kan verbeterd worden. Verder moet de administratieve belasting van het onderwijs door Europa en internationalisering onder de loep en moet die belasting waar mogelijk worden verminderd.

Het veld is het erover eens dat het aantal acties in het LLP (nu meer dan 60) moet worden teruggebracht en dat het geen goed idee is om nieuwe acties te lanceren. De ideale situatie is een beperkt aantal acties, aansluitend bij nationale beleidsprioriteiten en ondersteunend aan het instellingsbeleid.

3. Bijdrage LLP aan ontwikkeling van internationalisering

Het interim-rapport meldt dat het LLP, en de voorlopers, een wezenlijke bijdrage hebben geleverd aan de ontwikkeling van organisatiestructuren ter ondersteuning van studenten- en stafmobiliteit. Dit is vooral zichtbaar bij de programmaonderdelen Erasmus en Leonardo da Vinci; het voortgezet onderwijs heeft hier inmiddels ook een flinke stap gezet.

In dit deel van onze reactie gaan we dieper in op de bijdrage die het LLP heeft geleverd aan de ontwikkeling van internationaliseringsstructuren en –strategieën in de afzonderlijke onderwijssectoren in Nederland.

Hoger onderwijs

Internationalisering van het hoger onderwijs in Nederland heeft veel baat gehad bij het LLP en de voorgangers ervan. Door de programma's zijn instellingen in staat gebleken duurzame structuren te ontwikkelen voor internationalisering en in veel gevallen heeft het Erasmusprogramma bijgedragen aan een structurele inbedding van het internationaliseringbeleid in de strategie van de instellingen. Dit heeft er weer toe geleid dat er binnen onderwijsinstellingen draagvlak is ontstaan voor het integreren van internationalisering in de organisatie-infrastructuur, door het instellen van *international offices* en het oprichten van faciliteiten voor buitenlandse studenten.

Erasmus heeft ook gezorgd voor het ontstaan van vele internationale partnerschappen tussen Nederlandse en buitenlandse instellingen. Via het Leonardo da Vinci-programma zijn omvangrijke internationale stagenetwerken ontstaan. Door deze samenwerkingsverbanden tussen Europese instellingen hebben het Erasmus- en Leonardo da Vinci-programma een belangrijke basis gelegd voor de Europese Hoger Onderwijsruimte, het uiteindelijke doel van het Europese Bolognaproces. Op het terrein van transparantie in Europa, ook van belang voor het toegroeien naar één onderwijsruimte, heeft Erasmus bijgedragen door de ontwikkeling van het *European Credit Transfer and Accumulation System* (ECTS) en het diplomasupplement, nu onderdeel van het Bolognaproces.

In Nederland is er een onderscheid te maken enerzijds de onderzoeksuniversiteiten en anderzijds de hogescholen of *universities of applied sciences*. Universiteiten, zoals in alle landen, zijn van oudsher internationaal ingesteld, vooral vanwege het internationale karakter van wetenschappelijk onderzoek. De hogescholen zoals we die nu kennen, zijn in de jaren tachtig en negentig ontstaan, als fusie van

kleinere gespecialiseerde Hbo-instellingen (zoals de hts en de heao). In diezelfde tijd ontstonden de eerste Europese onderwijsprogramma's. Voor veel (nieuwe) hogescholen was internationalisering destijds niet de eerste prioriteit. Vanaf het eind van de jaren negentig neemt de internationale activiteit van de hogescholen echter sterk toe, en ontstaat ook op veel hogescholen een structuur voor internationale uitwisseling en samenwerking. Verschillende verkenningen, onder andere in de evaluaties van het LLP en de voorgangers, laten zien dat voor veel instellingen de LLP-bijdrage essentieel is voor de instandhouding van de infrastructuur voor internationalisering

Dat de positieve bijdrage van Erasmus niet alleen geldt voor Nederlandse instellingen blijkt uit een onderzoeksrapport dat een onderzoeksconsortium van CHEPS, INCHER en ECOTEC in 2007 publiceerde. De uitkomsten van een studie naar de impact van het Erasmusprogramma¹. Deze resultaten hebben vooral betrekking op de programmaperiode voor 2007, dus voor de start van het geïntegreerde programma voor een Leven Lang Leren. Hieruit blijkt dat het Erasmusprogramma voor de meerderheid van de onderzochte instellingen een belangrijke impuls is geweest voor de institutionalisering van internationalisering binnen deze instellingen. Het programma is gebruikt voor het opbouwen van een structuur voor internationalisering, waaronder het inrichten van international offices, speciaal belast met de instroom van buitenlandse studenten, de uitstroom van studenten naar het buitenland en alle administratieve processen daaromtrent.

Naast deze bijdrage op systeemniveau heeft Erasmus ook een belangrijke sociaal-culturele functie gehad. Eén van de doelstellingen van het programma is de ontwikkeling van een Europees burgerschap. Door het *Erasmus Student Network* (ESN) ontstaan er Europese studentengemeenschappen in de studentensteden. Als we kijken naar de Nederlandse situatie, zien we dat instellingen en organisaties als Nuffic en de EVD alumnetwerken opzetten voor buitenlandse studenten, vooral uit marketing- en promotieoogpunt: buitenlandse studenten kunnen fungeren als ambassadeurs van Nederland en het Nederlandse onderwijs. Ook blijkt dat Erasmusstudenten later vaker dan studenten zonder mobiliteitservaring gaan werken in een ander land dan hun land van herkomst. Op deze wijze levert het programma ook een bijdrage aan het ontstaan van een daadwerkelijk open Europese arbeidsmarkt, één van de hoofddoelstellingen van de Europese Unie.

Aanbevelingen

Door de samenwerkingsverbanden en de informerende en voorlichtende functie van Erasmusgangers is het effect van Erasmus gestaag gegroeid. Dat blijkt ook uit de uitputting van het Erasmusbudget in de laatste jaren. Vooral dit financiële aspect zal ervoor zorgen dat de impact van Erasmus in Nederland op het terrein van mobiliteitsbevordering niet snel veel groter zal worden, tenzij er nieuwe keuzen worden gemaakt, zoals het inzetten van de financiële middelen op institutionele samenwerking in plaats van mobiliteit. Te denken valt aan het prioriteren van herkomstlanden waarmee nu nog weinig uitwisseling plaatsvindt. Ook zal er gekeken moeten worden naar de oorspronkelijke functie van het programma: stimulering van uitwisseling. Voor een groot aantal universiteiten en hogescholen geldt: de

---

¹ Vossensteyn, H., Lanzendorf, U., Souto-Otero, M., 2008. The impact of ERASMUS on European Higher Education: Quality, openness and internationalisation. Final report to the European Commission. Research Report. European Commission, (DG EAC/33/2007).

infrastructuur voor uitwisseling staat, er zijn veel partnerschappen met buitenlandse universiteiten en er zijn eigen mobiliteitsfondsen. Er zijn echter ook veel instellingen, of faculteiten daarbinnen, waar studentenmobiliteit niet of nauwelijks plaatsvindt. Ten dele wordt hiermee rekening gehouden in de aanvraagprocedure, door nieuwe aanvragers altijd te honoreren, maar wellicht moeten er gerichtere pogingen komen om potentiële nieuwe aanvragers over de streep te trekken.

Middelbaar beroepsonderwijs

De afgelopen 15 jaar heeft Leonardo da Vinci voor het MBO veld gefunctioneerd als een stimuleringsprogramma. Enkele kenniscentra en bijna alle onderwijsinstellingen – uitgezonderd enkele kleinere scholen, zoals vakinstellingen - nemen deel aan het programma. De meerderheid nam internationalisering ook op in beleidsplannen en heeft een international office of platform internationalisering, die structuren vormen voor inkomende en uitgaande mobiliteit. Instellingen werken in toenemende mate samen in nationale en internationale netwerken. De continuïteit van internationalisering blijkt uit een jaarlijks toenemend aantal stages in het buitenland van studenten, docenten en professionals. Deze structuren staan door bezuinigingen wel weer onder druk.

De meeste mobiliteitssubsidie gaat naar het initieel onderwijs. De introductie van het *Certificate for Mobility* in 2009 biedt instellingen continuïteit en de verlaagt de administratieve last. Volwassenheid van internationalisering in de organisatie is voorwaarde voor toekenning. De eerste reacties van de instellingen zijn positief. Het Nationaal Agentschap pleit in Europa voor uitbreiding van het *Certificate* naar mobiliteit voor docenten en professionals.

De raakvlakken tussen de Nederlandse en Europese onderwijsbeleidsagenda's zijn legio. Het Nationaal Agentschap schakelt de kennis over de Europese agenda aan de Nederlandse situatie. Instellingen werken in projecten aan innovaties die zij inzetten voor nationale prioriteiten als het terugdringen van voortijdig schoolverlaten, de verdere professionalisering van leraren en de relatie tussen onderwijs en bedrijfsleven.

Subsidie slim inzetten betekent dat de innovaties in projecten maximaal benut worden. Projecten worden hier vanaf het eerste adviesgesprek op gewezen. Leonardo subsidie gaf een aantal instellingen de mogelijkheid buiten het reguliere werk innovaties te implementeren, die na afloop van het project hun plek in de organisatie krijgen. Maar vaak is ook synergie mogelijk en dienen de innovaties als inspiratie voor anderen. Het NA stimuleert dat door projecten te verbinden met elkaar en met beleidsmakers en stakeholders. In Leonardo II bleken thematische netwerken hiervoor zeer geschikt.

Het post initiële non-formele beroepsonderwijs is een tweede doelgroep van Leonardo da Vinci, met geheel eigen kenmerken. In dit onderwijsveld draait het om het een leven lang leren van de werkende populatie. Het op peil brengen en houden van de kennis en vaardigheden van de beroepsbevolking staat hoog genoteerd op de Europese onderwijsagenda (*New Skills for New Jobs*).

Het Nederland non-formele onderwijs is een markt, deels georganiseerd via sector- en brancheorganisaties, maar ook 'los' of in klein verband. In tegenstelling tot veel andere landen is de organisatiegraad relatief groot. Wij kennen koepelorganisaties, waarvan de Nederlandse Raad voor Training en Opleiding (NRTO/voorheen Paepon) de belangrijkste. Zij kan worden gezien als collega-organisatie van de koepels in het reguliere onderwijs (VO Raad, MBO Raad en HBO Raad).

De Nederlandse overheid onderkent steeds meer het belang van non-formeel opleiden als bijdrage aan een Leven Lang Leren. De NRTO participeert in strategische beleidsontwikkelingen, onder meer het EQF/NLQF.

In het non-formele onderwijsveld wordt internationalisering gedreven door ontwikkelingen in de Europese arbeidsmarkt. Men gebruikt het programma voor innovatie van opleiding en transparantie binnen sectoren. Individuele mobiliteit is zeldzaam. In Nederland vindt innovatie plaats op thema's als *return on investment* (meetbaarheid productiviteitsstijgingen opleiding), ontwikkeling van scholingsfaciliteiten (sectorale trekkingsrechten), loopbaanadvisering, leercentra op de werkvloer en doorontwikkeling EVC.

Sommige branches zijn internationaal georganiseerd en op Europees niveau actief. Zij gebruiken Leonardo om transparantie van beroepen en opleidingen te vergroten (o.a. EQF/SQF/ECVET projecten) en passen opleidingsaanbod aan veranderende eisen in de sector aan. Voorbeelden waar Nederlandse partners bij betrokken zijn de financiële sector, marketing en de papierindustrie.

Daarnaast wordt het programma gebruikt door NGOs en semi-publieke organisaties. Zij zetten beroepsonderwijs in voor kwetsbare groepen, of doen projecten op specialistische onderwerpen.

Aanbevelingen

Zoals opgemerkt is de bijdrage vanuit het Leven Lang Leren programma voor het middelbaar beroepsonderwijs vooral een stimuleringsmaatregel. De hoeveelheid subsidie is niet voldoende om structureel internationalisering in beroepsonderwijs te financieren. Om werk te kunnen maken van de EU2020 ambities, inclusief de doelstellingen van de *flagships* 'Youth on the move' en 'New skills for jobs' zou meer Leonardosubsidie beschikbaar moeten komen.

Het is daarom zaak goed na te denken over het slim en effectief inzetten van gelden, om zoveel mogelijk mensen in staat te stellen buitenlandervaring op te doen en het leggen van structurele verbindingen tussen instellingen ten behoeve van meer kwaliteit en internationalisering van de opleidingen. Het Nederlands NA hanteert de regel, dat er bij mobiliteit voorrang wordt gegeven aan personen die voor de eerste keer gaan. Dit is begrijpelijk vanuit het standpunt, dat zoveel mogelijk mensen kennis dienen te maken met een buitenlandervaring, maar kan op gespannen voet staan met de doelstellingen van kwaliteit en duurzaamheid. Het kan ook zo zijn dat een kleine groep enthousiastelingen door veelvuldige bezoeken aan buitenlandse partners een duurzame infrastructuur neerzetten voor toekomstige uitwisselingen en andersoortige samenwerkingsactiviteiten. In dat geval kan een investering in een

beperkt aantal mensen uiteindelijk meer rendement in de breedte opleveren, dan de regel dat iedereen één keer naar het buitenland mag gaan via Leonardo. De voorkeur van het Nederlandse MBO-veld gaat uit naar meer vrijheid voor de onderwijsinstellingen om eigen keuzen te maken over wie aan mobiliteitstrajecten mag deelnemen.

In het mbo gebeurt dit door sturing vanuit het Nationaal Agentschap op de relevantie en duurzaamheid van resultaten. Internationalisering is daarbij niet een doel op zich, want organisaties gebruiken het programma voor innovaties in onderwijs en training.

Een gemis binnen het huidige LLP, dat vooral in partnerschappen en TOI projecten naar voren komt is de onmogelijkheid om innovaties in de beroepskolom te ondersteunen. Projecten moeten zich beperken tot MBO, combinaties met VMBO en HBO zijn niet mogelijk, terwijl hier in Nederland momenteel veel gaande is. Overigens wordt het concept van partnerschappen, inclusief de wijze van verantwoording door het MBO-veld als zeer werkbaar en doelmatig ervaren.

Voortgezet onderwijs

Door de Europese programma's raakt internationalisering steeds verder verankerd in het voortgezet onderwijs. Door onder meer de Comenius Schoolpartnerschappen zijn scholen internationalisering gaan inbedden in hun curriculum, is er meer draagvlak voor internationalisering en wordt er op steeds meer scholen voor voortgezet onderwijs structureel een aantal uren vrijgemaakt voor internationale activiteiten.

Er zijn in Nederland twee netwerken van scholen die zijn uitgroeid tot serieuze leerwegen: tweetalig onderwijs (tto) – waarbij scholen de helft van hun onderwijs aanbieden in het Engels (en een school in het Duits) en met het concept Europese en Internationale Orientatie internationalisering integreren in het curriculum. Een tweede 'internationale leerweg' vormen scholen in de context van Elos – grensverleggend onderwijs, oorspronkelijk "Europa als leeromgeving op school" Scholen voor tweetalig onderwijs maken gebruik van het Comenius Nascholingsprogramma om hun docenten regelmatig en structureel te laten nascholen in bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk. Scholen die Elos aanbieden zetten eveneens sterk in op talen, maar de nadruk ligt daar op de integratie van internationalisering in het curriculum (EIO). Elosscholen hebben altijd meerdere partnerscholen in het buitenland. Uit de Centrale Acties wordt het Europese netwerk van (ca.300) Elosscholen ondersteund. Voor het uitwisselen van docenten en leerlingen maken Elos-scholen veelal gebruik van de subsidies via Comenius Schoolpartnerschappen. Zo'n 150 scholen voor voortgezet onderwijs hebben tto en/of Elos ingevoerd en doen daarmee aan internationalisering op het hoogste niveau. De verwachting is dat hun aantal zal toenemen. Bovendien moet worden vermeld dat het EIO-concept ook raakvlakken heeft met het al eerder genoemde Europese Burgerschap.

Steeds meer scholen kijken voor een aanpak voor actuele thema's over de grens en werken daarbij samen met scholen en andere instellingen in andere landen. Het nieuwe programma Comenius Regio Partnerschappen blijkt een gouden greep; bij dit type partnerschap werken twee consortia uit twee

landen met elkaar samen om van elkaar te leren. Een consortium bestaat in elk land uit een lokale of regionale autoriteit met een rol in schoolonderwijs (in Nederland schoolbesturen zoals in de wet op voortgezet onderwijs en de wet op primair onderwijs), tenminste een school en tenminste een andere organisatie (bijvoorbeeld een bibliotheek, een bedrijf of een vereniging). In het eerste jaar gingen al 6 Regio Partnerschappen van start en de verwachting is dat de vraag naar dit soort samenwerkingsverbanden alleen maar zal toenemen.

Opvallend is tenslotte de groeiende belangstelling in het vmbo voor internationalisering en ook voor leerwegen als tto en Elos. Ook van deze kant zal de vraag naar subsidies voor onder meer schoolpartnerschappen en internationale nascholing toenemen.

Aanbevelingen

Om aan de verwachte groeiende vraag te kunnen voldoen, zou meer Comeniussubsidie beschikbaar moeten komen. De uitputting van het Comeniusbudget nadert de 100%, terwijl we naast de min of meer vast kern van Comeniusscholen álle scholen voor voortgezet onderwijs willen bereiken, elke leerling en elke docent een kijkje over de grens willen laten nemen. Aangezien het budget niet spectaculair zal stijgen de komende jaren, moeten we misschien andere keuzes maken, andere prioriteiten gaan stellen.

Primair onderwijs

Ongeveer 25% van de Comeniussubsidies gaat naar scholen voor primair onderwijs. Met name de belangstelling voor internationale nascholing van het personeel in het basisonderwijs zit in de lift, mede door de enorme groei in het aantal basisscholen dat vroeg vreemdetalenonderwijs (vvto) in Engels, Frans, Duits of zelfs Spaans aanbiedt. Scholen die vvto aanbieden, starten eerder met het onderwijzen van een vreemde taal dan wettelijk verplicht is. Goede ervaringen in het voortgezet onderwijs hebben er mede voor gezorgd dat basisscholen extra aandacht willen besteden aan talen. De verwachting is dat het aantal vvto scholen spectaculair zal groeien en dat daarmee vanzelf de interesse voor andere internationaliseringsactiviteiten, zoals schoolpartnerschappen, zal toenemen.

eTwinning, onder Comenius Begeleidende Maatregelen, zorgt voor een gestage groei van het aantal basisscholen dat een internationale samenwerking via internet aangaat. eTwinning is een virtuele internetgemeenschap ('online community') voor scholen in meer dan 30 Europese landen. Via de website www.etwinning.net vinden ze elkaar en werken ze samen met behulp van ict. Steeds meer basisscholen zetten na een of meerdere eTwinning projecten de stap naar het aanvragen van een Comenius Multilateraal Schoolpartnerschap, waarmee internationalisering een vaste plek in het lesprogramma krijgt.

Aanbevelingen

Om aan de verwachte groeiende vraag te kunnen voldoen, zou meer Comeniussubsidie beschikbaar moeten komen. Ook in het basisonderwijs nadert de uitputting van het Comeniusbudget de 100%, terwijl we hier naast de min of meer vast kern van Comeniusscholen álle scholen voor basisonderwijs

willen bereiken. En ook hier zullen, daar het budget niet spectaculair zal stijgen de komende jaren, wellicht andere prioriteiten worden gesteld.

Volwasseneneducatie

Dit jaar bestaat het Grundtvigprogramma 10 jaar. Hiermee is het de jongste telg van het Leven Lang Leren Programma. Daarnaast is het Grundtvigprogramma daarbinnen het kleinste van de vier subprogramma's.

Illustratief voor de positie van het Grundtvigprogramma is dat het veld van volwasseneneducatie nauwelijks alternatieve geldenstromen voor internationalisering tot zijn beschikking heeft. Dit maakt het programma bijzonder belangrijk voor de sector. De waarde van het programma zit ook in de brede toelaatbaarheid van doelgroepen. Niet alleen reguliere onderwijsinstellingen hebben toegang tot Grundtvigfinanciering. Elke organisatie die volwasseneneducatie aanbiedt kan gebruik maken van het Grundtvigprogramma. In de loop der jaren is gemaakt een brede verzameling van organisaties gebruik van de subsidies. Naast de traditionele onderwijsinstellingen, zoals ROC's en volksuniversiteiten, maken ook steeds vaker bibliotheken, verenigingen, talenscholen, erfgoedinstellingen, vrijwilligersorganisaties, gevangenissen, ouder-kindcentra, welzijnsinstellingen, gemeentes en musea gebruik van Grundtvigsubsidies. Vooral kleinere organisaties kunnen niet internationaliseren zonder deze financiering. Dankzij Grundtvig hebben vele organisaties voor volwasseneneducatie gestalte kunnen geven aan (structurele) samenwerking met buitenlandse instellingen. Ondanks de evidente kloof tussen de decentrale en centrale acties van Grundtvig hebben ook een aanzienlijk aantal instellingen, na ervaring opgedaan te hebben met de decentrale acties, een volgende stap gezet naar de grotere projecten van de centrale acties.

Het Grundtvigprogramma richt zich op zowel formeel, als non-formeel en informeel volwassenenonderwijs. De formele volwasseneneducatie vindt voornamelijk plaats op de Regionale Opleidingscentra. Deze ROC's hebben een internationaliseringsbeleid en weten hun gang naar het Grundtvigprogramma goed te maken. Ook andersom weet het Grundtvigprogramma de afdelingen voor volwasseneneducatie op de ROC's goed te vinden. De non-formele educatie (en zeker informeel onderwijs) heeft een lage organisatiegraad en bestaat uit een grote verscheidenheid aan organisaties. Hoewel deze doelgroep steeds beter wordt bereikt blijft het een mooie uitdaging om de organisaties die non-formele en informele educatie aanbieden over de gehele linie te bereiken. Sinds het begin van het Grundtvigprogramma is het aantal begunstigden elk jaar toegenomen. Hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat het programma ondanks de duidelijk stijgende lijn, helaas nog nooit overvraagd werd.

Het begin van het LLL programma markeert een belangrijk moment voor het Grundtvigprogramma. In 2007 werd de volgende Mededeling van de Commissie aan de Raad en het Europees Parlement gedaan: - *Actieplan inzake volwasseneneducatie - Het is nooit te laat om te leren*. Het aantal Grundtvig financieringsmogelijkheden is daarna toegenomen, evenals het budget dat met bijna 40% is gestegen. Deze ontwikkeling heeft het instrumentarium van het NA LLL om non-formeel en informeel onderwijs in al haar diversiteit en lage organisatiegraad te bereiken uitgebreid. Het NA LLL kan het veld van

volwasseneneducatie nu tegemoet treden met 7 verschillende Grundtvigacties. (voorheen 3) Het NA LLL heeft zich ingespannen om alle nieuwe acties sterk onder de aandacht te brengen. Niet alleen heeft het NA door de nieuwe acties andere doelgroepen binnen de volwasseneneducatie kunnen aanspreken, ook geven de nieuwe acties de begunstigen de gelegenheid om de kwaliteit van hun internationaliseringsactiviteiten en educatie te verhogen. Voor het eerst sinds het begin van het Grundtvigprogramma is nu al duidelijk dat in 2010 de inspanning van het LLL programma om het gehele veld van volwasseneneducatie aan te spreken zal leiden tot een volledige consumptie van het budget.

Aanbevelingen

Op dit moment vinden grote veranderingen plaats in de (formele) volwasseneneducatiesector. Vanaf 2010 worden de educatiegelden beschikbaar gesteld als onderdeel van een breed Participatiebudget waaruit elke gemeente een bijdrage ontvangt. Het in het leven geroepen Participatiebudget haalt de schotten weg tussen re-integratie, volwasseneneducatie en inburgering. Ondanks (voorgenomen) bezuinigingen zal het Participatiebudget zeer belangrijk worden voor de volwasseneneducatie. Het is te vroeg om iets te zeggen over de invloed van het Participatiebudget op de internationalisering van de volwasseneneducatie. Uitbreiding van de contacten met gemeentes en CMO's is in ieder geval wenselijk. Het ligt in de lijn der verwachting dat de bekendheid van Grundtvig in de komende jaren verder zal toenemen, evenals het aantal organisaties dat gebruik maakt van de Grundtvig financiering.

Veel MBO-instellingen ervaren het als onhandig dat het beheer van het Grundtvig- en Leonardo-programma bij verschillende onderdelen van het NA zijn ondergebracht. Aangezien er in Nederland voor gekozen is om MBO en volwasseneneducatie bij dezelfde instellingen onder te brengen (ROC's), zou het wellicht praktischer zijn om dit ook met de twee genoemde programma's te doen. Dit zou ook een schot kunnen weghalen tussen volwasseneneducatie en beroepsonderwijs.

Den Haag

November 2010